

POSUDEK DISERTAČNÍ PRÁCE

Autorka: Mgr. Irena Fuková

Titul: Adjektiva tvořená od infinitivního/minulého slovesného kmene příponou *-c(i)* v češtině staré a v češtině doby střední

Téma práce není tak úzké a otažitě, jak by se z názvu mohlo zdát: vývoj byt' jen jedné slovotvorné formy se dá adekvátně popsat pouze s pohledem na širší souvislosti mluvnické i sémantické a ovšem ve srovnání s dalšími slovotvornými typy. A aktuálnost tématu nepřímou potvrzují stále problémy uživatelů češtiny s pravopisnou stránkou forem jako *hodnoticí – hodnotící* apod. Mohu předběžně konstatovat, že onen široký pohled na sémantiku a gramatiku uplatnila autorka nejen dostatečně, ale i příkladně. Podnět k zpracování takového tématu mohl vzejít jenom z dlouholeté mravenčí práce lexikografa, který se důkladně vyzná i v mluvnickém vývoji. Exaktnost, s jakou je třeba přistoupit k tomuto námětu a jakou autorka prokázala, byla také důvodem, proč jsem oponování této práce přijal s větším zájmem než posouzení odborných textů na jiná, méně „realistická“ témata.

Cílem práce je popsat vývoj deverbálních adjektiv s příponou *-cí*, která v současné češtině vyjadřují hlavně účelový význam, shromáždit jejich staročeské a středněčeské doklady a prověřit jejich sémantiku. Dosažením tohoto cíle autorka zároveň zpřesňuje tvrzení dosavadní odborné literatury o této slovotvorné formě a poskytuje řadu podkladů k vypracování i k revizi už zveřejněných hesel staročeského a středněčeského slovníku. Při výkladu musela řešit chronický problém značné podobnosti a někdy až nerozeznatelnosti deverbativ s příponou *-cí* a adjektiv participiálních: v takových situacích aspoň podle mého soudu projevila dostatek interpretační opatrnosti. V popisech významu soustavně přihlížela ke kolokacím zkoumaných adjektiv: to je sice samozřejmost, ale úspěšně ji uplatní jen zkušený lexikograf. Stejně nezbytné – a stejně kvalitně aplikované – bylo i gramatické hledisko, tedy postup, kdy se daná adjektiva zkoumala v rámci jednotlivých vzorů sloves. Tím autorka ukázala (a materiálem dokázala) nejen, které slovesné vzory byly při odvozování adjektiv produktivní a které méně nebo vůbec, ale i, jaký vliv mají jednotlivé vzory na tvoření adjektiv obou blízkých typů, tedy deverbativ s příponou *-cí* a adjektiv participiálních. Vyčteme tu mimo jiné, že blízkost obou forem byla ve starší češtině obzvlášť velká u vzoru „prositi“, s čímž pak souvisí současný stav, kdy onen zmíněný pravopisný problém nastává jenom v tomto vzoru (*honicí – honící*), v jiných ne (*hlídací – hlídající*).

Závěry celé práce jsou buď zcela originální (např. v dataci vývoje daného typu), nebo nově potvrzují starší konstatování: „adjektiva s příponou *-c(i)* byla ve stč. období společně s adjektivy z *nt*-ového participia a s adjektivy se sufixy *-n(y)* a *-n(i)* centrálními prostředky pro tvoření deverbálních adjektiv s účelovým významem“ (186); „kategorie deverbálních účelových adjektiv pravděpodobně vznikla nejdříve u adjektiv se sufixy *-n(y)* a *-n(i)* [...] Přípona *-c(i)* pak [...] v této funkci [...] nabyla ve staročeském období výsadního postavení“ (186); „bylo vyvráceno tvrzení Šlosarovo, že teprve na sklonku 15. století se objevují deverbální adjektiva vyjadřující účel“ (187).

Moje připomínky k textu disertace jsou pouze diskusní a nic nemění na mém celkově pozitivním hodnocení.

První se týká zkoumaného materiálu. Autorka uvádí, že „základním východiskem této práce je slovní zásoba zpracovaná ve slovnících a zachycená ve slovníkových kartotékách“, a hned zmiňuje jeden z problémů, který z toho plyne: „lze předpokládat, že uvedených participiálních adjektiv existuje v dochovaných textech ještě mnohem více, neboť slovníky (nejen historické) se na tato adjektiva transpoziční kategorie zpravidla podrobněji nezaměřují, důsledně je zpracovávají, teprve stávají-li se adjektivy kategorie mutační“ (65–66). K tomu míří moje otázka, zda by se – myslím aspoň výhledově, bude-li se práce publikovat – neměly excerpovat rovnou souvislé texty, zvlášť pokud jsou k dispozici v elektronické podobě. Byly-

li některé památky excerpovány kompletně, pak se materiál v kartotékách vyskytuje v úplnosti, ale o všech to myslím neplatí. Vyhledávání konkrétních tvarů pomocí dotazů obsahujících regulární výrazy kolegně Fuková – na rozdíl ode mě – jistě ovládá.

Další připomínku mám k slovesným adjektivům se sufixem *-ací* místo *-ající*. U vzoru „dělati“ je to 6 adjektiv a každé z nich je ojedinělé. U vzoru „tesati“ jde o 1 adjektivum a autorka sama nevylučuje „jeho chápání v rámci adjektiv účelových [a] také jako vlastností [...] nebo možnostní“ (45). O celé podskupině píše: „U všech uvedených slovesných adjektiv lze daný význam prokázat pouze jediným dokladem, některá z nich tak mohla vzniknout chybným zápisem participiálního adjektiva. Všechny doklady [...] se datují do období 2. poloviny 15. stol. až počátku 16. stol.“ (47). Podle mě se nabízí otázka, zda raději nerezignovat na čistě slovesný význam forem na *-ací* místo *-ající*, byť zmínky o jeho indiciích jsou na místě.

Z několika pasáží práce vysvítá jev, který se v synchronních mluvnicích nazývá „kolísání mezi vzory“, zvláště „trpí“ a „sází“. Např. když u vzoru „uměti“ autorka zjistila jen deriváty *příslušecí*, *slušecí*, o nichž konstatuje: „jsou tedy participiálními adjektivy“ (98). Podle vzoru by však mělo participium znít *slušějúc*. Je-li doloženo jen *slušec*, pak je to buď neparadigmatické, nebo tu začíná ono dodnes existující kolísání (Šmilauer, *Nauka*, s. 219, výslovně uvádí *slušet*). Podobně „v případě *voniecí*“ (104), které by dle vzoru mělo znít *vonějúcí* (*voněti* dnes rovněž kolísá, viz Šmil. tamtéž). Je tedy možno uvedený materiál chápat i jako doklady toho, kdy ono kolísání začalo, resp. již existovalo?

Materiál z češtiny doby střední obsahuje slovotvorné varianty účelových adjektiv jako např. „*chodící/chodící/choděcí*, (o oděvu) určený k nošení během dne“ (176), a podobné formy *zděcí*, *dojecí*, *hnojecí*, *lověcí*, *nosecí*, *smažecí*. Osobně znám ze svč. nářečí spojení *choděcí boty* a nabízím k úvaze možný směr zkoumání, co z těchto variant dodnes existuje v dialektech.

Práci by velmi slušel – určitě později v knižní podobě – rejstřík nebo aspoň soupis zkoumaných tvarů. Pomyšlení na něj se při četbě dostavovalo např. u těchto shrnujících formulací: „Celkem bylo zjištěno 82 staročeských adjektiv odvozených od inf./min. kmene sloves příponou *-c(i)*, v některých případech však pouze předpokládaných“ (124). Je tedy tabulka 35 na s. 125–126 částí takového přehledu?

Práce I. Fukové je jednou z mála disertací, ve které jsem téměř nenašel překlepy. Minimum zjištěných tu uvádím pro další revizi textu: „adjektiva se zakončením“ (18); „ESSŠ“ (118); „15. stol (3.2.1.1).“ (124); „KarVokK“ (136); „*tři hohouty štípací*“ (156); „O. Halama – P. Soukup, (eds.)“ (193); „KOMÁREK, M. (2021): *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host“ (193) – správně 2012.

Další připomínky k detailům jsou řazeny až za závěr, ale tvoří nedílnou část posudku.

ZÁVĚR:

Studie Mgr. Ireny Fukové o vývoji českých adjektiv s příponou *-cí* bohatě splňuje požadavky kladené na doktorské disertace ve filologických studijních programech, pokud jde o závažnost tématu, rozsah zkoumaného materiálu, optimální volbu výzkumných metod, zdůvodnění závěrů, orientaci v odborné literatuře a srozumitelné a bezchybné vyjadřování. Je přínosná pro další odborné poznání vývoje i současného stavu češtiny. Doporučuji ji k obhajobě jako podklad pro udělení titulu Ph.D.

Předloženou disertační práci předběžně klasifikuji hodnocením „**prospěla**“.

V Olomouci na sv. Vavřince 2023.

doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.,
Filozofická fakulta Univerzity Palackého,
katedra bohemistiky.
karel.komarek@upol.cz

POZNÁMKY K DETAILŮM:

V rámci vzoru „krýti“ „bylo zjištěno formálně nejednoznačné *plúci* ‚tekoucí, plynoucí‘, interpretují jej však podle StčS výhradně jako neparadigmatické participiální adjektivum [...] ve stejném významu ‚tekutý‘ je navíc doloženo také neparadigmatické *plovúci*“ (89). Zní-li stč. přez. *plovu, ploveš*, pak to není vzor „kryje“ a *plovúci* by nebylo neparadigmatické.

Autorka cituje „ojedinělý doklad [...] *po těch [strážcích] inhed málem dále, patrucyuce svého krále* [...] AlxH 67“ a dodává, že „výhradně na základě tohoto dokladu však StčS rekonstruuje jinde nedoložené sloveso *patrovati*“ (31). Nedá se to vyložit jako básnická licence místo *opatrujúce* k *opatrovati* ‚pohlížet, pozorovat‘ (StčS **opatrovati** 5)?

„Neutrum *podacie* je pak ve StčS vztaženo jak k adjektivu *podaci*, tak ke slovesu *podati* (StčS s. v. *podacie*), připouští se tedy jak možnost vzniku substantivizací adjektiva, tak derivací od slovesa homonymním sufixem *-c(ie)*“ (93). Skeptická otázka: co my víme? Jak můžeme zpětně pozorovat tyto hlubinné procesy? Psychologicky se mi jeví pravděpodobnější ta substantivizace: existovala hotová struktura (adjektivum *podaci*), tudíž se použila pro vyjádření daného významu, a ze syntaktických důvodů bylo z možných forem zvoleno neutrum.

„Zjištěná neparadigmatická participiální adjektiva pak byla odvozena výhradně od sloves vzoru *minúti*, a to vždy příponou *-ujúci* (např. *lsknujúci/lesknujúci*)“ (97). Sloveso *lsknúti* je podle vzoru „tisknúti“.

Šlosar píše, že adjektiva odvozená příponou *-c(i)* jsou „vlastně adjektivizované infinitivy, proto se ustálilo odvozování z inf. kmene“ (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 309), k čemuž poznámka pod čarou: „Šlosar uvádí, že cituje Kopečného, konkrétní pramen však není určen“ (17) – to bude nejspíš v *Základech české skladby*.

Trávníček „zcela vyloučil spojování uvedených adjektiv se jmény osob, u nichž připustil pouze spojení s adjektivy z přičestí (např. *světící biskup*)“ (19). Dále dnes časté *nehrající kapitán*.

„V souvislosti se stávající kodifikací se účelovým adjektivům se zakončením *-ic(i)* a *-íc(i)* věnují Veselý – Veselý (2019). Na materiálu z korpusu SYNv6 Českého národního korpusu ukazují, že sémantický rozdíl mezi adjektivy účelovými a dějovými plně nekoresponduje s rozdílem formálním ve shodě s pravidlem, jak jej stanovují gramatické příručky“ (20). Můžeme z korpusu vyčíst sémantický rozdíl? Korpus jenom zachytí užívání, a v tom bývá plno chyb. Z korpusu nelze dost přesně odvodit systém jazyka.

„Osolsobě uvádí, že adjektiva s příponou *-c(i)* se mohou substantivizovat, jako příklad uvádí *bicí* ‚bicí souprava‘ (Osolsobě, 2016)“ (21). Z běžné mluvy znám substantivizované *odkládací* ‚odkládací prostor‘, prostor určený k odkládání věcí.

„účelové *picí* ‚sloužící k pití‘“ (24). Existuje i významově posunuté *picí* ‚dostatečně chutné k pití‘. „Je to picí,“ říkal kolega o víně a myslel tím: „Dá se to pít.“

„Za adjektivum odvozené příponou *-c(i)* s nenáležitou délkou samohlásky považuje slovo *třící* ‚(o kameni) určený ke tření‘ (Kalinová, 2019, s. 139), toto slovo je však pravděpodobně neparadigmatickým participiálním adjektivem“ (25). Je to průhlednější varianta uměle znějícího *troucí*.

„(srov. Gebauer, 1985)“ (32) – nikoli 1985, nýbrž 1958. Totéž i jinde, mj. s. 112.

„Sufix *-č(ie)* ale mají např. substantiva *nedohončie* ‚úřední poplatek za nedokonaný půhon‘ a *opověďčie* ‚úřední poplatek placený při ‚opovědi‘“ (StčS s. vv.) a v nich se sufix připojuje přímo k morfologickému základu“ (43) – co to je morfologický základ?

Při citování dokladu DalC 26,35 je na téže stránce v disertaci jednou *fyedaczcyeho* a podruhé *fyedaczyeho* (51).

„Stejně prepisují slovo také Hrabák – Havránek (eds.) (1957, s. 170), **jenž** volí za základní rukopis Cambridžský“ (52) – nikoli *jenž*.

Vzor „dělati“ (75): kromě několika málo hapaxů mnohokrát doložené *žadoucí*: drží se dodnes. Proč asi? Čistě formální analogie podle *kladoucí*, *vedoucí*?

Vzor „tesati“ (76): jen slovesná – z nich např. *lízající*, *skákající*, *stonající* ukazují na přechod ke vzoru „dělá“. A „*fkaczieczie voda*“ RokLuk (76) – není to zvrtná analogie? RokLuk je pozdější pramen.

Vzor „kupovati“ (78): některé doklady sporné: *hlas rozrazyuczy púšči* ŽaltWittb (78) – stačilo by napsat *hlas rozraz<u>uczy púšči*, a odlišnost padá.

Vzor „minúti“ (96): jen *minúci*, *pominúci*, *zapomanúci*. Proč nezachováno v nč.? Kvůli vidu?

Vzor „tisknúti“ (96): jen *nadchnúci*, *schnúci*, *vadnúci*, *vládnúci*. Vid – dtto: existuje *schnouci*, *vadnouci*, *vládnouci*.

Vzor „trpěti“ (98): 26 participiálních, převážně slovesných, např. *bdiéci*, *běžieci*. Účelové žádné. Existuje *stojáci* a *spací*, ale *státi* a *spáti* se shoduje se vzorem jen částečně. Ze všech sloves, které uvádí Šmil, lze využít k odvození jen *visací*, *skřípací* a možná *držací*.

Význam ‚postavit něco někam‘ + doklad *spletše korunu, na jeho svatou hlavu ftawiwjffe* HusSvátTN 159v (103) může obsahovat variantu lexému *vstaviti*.

„**3.2.6.3.4 Paradigmatická adjektiva typu *pomíjějící***“. „Nepřímý argument posilující závěr, že od inf./min. kmene sloves vzoru *sázěti* se účelová adjektiva příponou *-c(i)* tvořila již ve staročeském období, poskytuje analýza paradigmatických participiálních adjektiv vzoru *sázěti*. Bylo zjištěno 32 adjektiv typu *pomíjějící*“ (105). Jak je vymezen tento typ? Co k němu patří? Škoda, že všech 32 není vyjmenováno.

„*chodící/chodící/choděcí* ‚(o oděvu) určený k nošení během dne““ (176) – je to tedy krácení /a následné zachování/ starého *ie*? V paradigmatu vzoru „prosí“ je *ě* jenom u m. přechodníků po některých souhliáskách? *chodě*, *platě*, *stíně*, *vábě*, *tupě*, *lomě*, *lově*.

„v koncovkách participiálních adjektiv monoftongizace *ie > i* nebyla v uvedeném rukopise zjištěna“ (117) – přesněji „v zakončeních“ (koncovka je termín).

„Domnívám se však, že definovat význam těchto adjektiv jako možnostní není ve srovnání s podobnými adjektivy uvedenými výše opodstatněné **a** řadím je k adjektivům vlastnostním“ (59) – čárka.

„uvedené doklady však nezachovávají rekcí motivujícího slovesa a **připouští** zpravidla také chápání v rámci adjektiv charakterizačních“ (104) – já vím, že je to kodifikované (bohužel), ale... zvlášť v pasáži o vzoru „sází“... Podobně s. 197: „V těchto zdrojích jsou prameny pod jednotlivými zkratkami jednoznačně určeny a popsány, proto se v následujícím seznamu citovaných pramenů **neuvádí**.“ A dále na s. 145: „v LDHBC se významové definice nebo významové ekvivalenty systematicky **neuvádí**.“

„In: B. Bednaříková – P. Sůjová (eds.)“ (192) – správně „Stůjová“.

A ještě jedno doporučení pro výhledovou publikaci: neopakovat v Závěru (od s. 185) doslova formulace z konců jednotlivých kapitol, např. „Dále bylo shromážděno 189 střdč. adjektiv odvozených příponou *-c(i)*, v některých případech však taktéž pouze předpokládaných“ (shodně na s. 181 i 189).